

УДК 81'373.2:811.512.154
DOI: 10.36979/1694-500X-2024-24-6-64-67

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОКРАЩЁННЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В ПУБЛИЦИСТИКЕ

Б.Т. Апышова, Р.Р. Шаимкулова

Аннотация. Термины как совокупность слов составляют основную группу лексических пластов кыргызского языка. Возникновение и употребление терминов тесно связано с развитием и преобразованием общества. На появление термина влияют, во-первых, политические, экономические и социальные отношения с другими странами, а во-вторых, процесс научно-технического развития в обществе. Поэтому по мере развития общества в науке делаются новые открытия. В кыргызском языкознании изучение терминов в большей или меньшей степени рассматривается в научных трудах. В настоящее время публицистика является основным средством донесения до широкой общественности политической, экономической, культурной и другой информации в обществе. А главное ядро публицистики – общественно-политические понятия, в том числе политические термины, поскольку она отличается от других пластов языка. В статье рассматривается широкое использование полных и сокращённых форм политических терминов в публицистике.

Ключевые слова: политический термин; аббревиатура; буквенные сокращения; политическая коммуникация; компонент; публикация; политическая концепция; перевод; политическая информация; лингвистика; лексема.

ПУБЛИЦИСТИКАДА КЫСКАРТЫЛГАН САЯСИЙ ТЕРМИНДЕРДИН КОЛДОНУЛУШУ

Б.Т. Апышова, Р.Р. Шаимкулова

Аннотация. Терминдер сөздөрдүн жыйындысы катары кыргыз тилинин лексикалык сөз катмарларынын негизги тобун түзүп турат. Терминдердин пайда болушуна, биринчиден, башка мамлекеттер менен саясий, экономикалык байланыштар, социалдык мамилелер зор таасирин тийгизген болсо, экинчиден, коомдогу илимий-техникалык өнүгүү процесси болуп саналат. Демек, коом өнүккөн сайын илимде да жаңы ачылыштар пайда болууда. Кыргыз тил илиминде терминдер боюнча изилдөөлөр илимий эмгектерде аздыр-көптүр каралып келген. Учурда публицистика коомдогу саясий, экономикалык, маданий жана башка түрдүү маалыматтарды жалпы элге чагылдырып туруучу негизги каражат болуп саналат. Ал эми публицистиканын негизги өзгөчүлүгү коомдук-саясий түшүнүктөр, анын ичинен саясий терминдер түзүп, ал тилдин башка катмарларынан өзгөчөлөнүп тургандыгы менен айырмаланат. Макалада публицистикалык мүнөздөгү басылмаларда саясий терминдердин толук жана кыскартылган формасынын кеңири колдонулгандыгына токтолмокчубуз.

Түйүндүү сөздөр: саясий термин; аббревиатура; тамгалык кыскартуу; саясий коммуникация; компонент; публикация; саясий түшүнүк; которуу; саясий маалымат; лингвистика; лексема.

THE USE OF ABBREVIATED POLITICAL TERMS IN JOURNALISM

B.T. Apyshova, R.R. Shaimkulova

Abstract. Terms as a set of words make up the main group of lexical layers of the Kyrgyz language. The emergence and development of terms is closely related to the development and transformation of society. The appearance of this term was influenced, firstly, by political, economic and social relations with other countries, and secondly, by the process of scientific and technological development in society. Therefore, as society develops, new discoveries are made in science. In Kyrgyz linguistics, the study of terms is more or less considered in scientific works. Currently, journalism is the main means of communicating political, economic, cultural and other various information in society to the general public. And the main core of journalism is socio-political concepts, including political terms, and it differs from other layers of language. This article examines the widespread use of full and abbreviated forms of political terms in journalism.

Keywords: political term; abbreviation; letter abbreviations; political communication; component; publication; political concept; translation; political information; linguistics; lexeme.

Киришүү. Бүгүнкү күндө саясий терминдердин орду массалык маалымат каражаттарында жогорку актуалдуулукка ээ. Массалык маалымат каражаттары массалык аудиторияга саясий маалыматты жеткирүүчү булак болуп саналгандыктан, гезиттерде, үгүт-насааттык үндөөлөрдө, билдирүүлөрдө, басылмаларда кеңири колдонулат. Окумуштуу Г. Абдувалиева: “Дал ушул өзгөчөлүгүнө байланыштуу бул лексикалык катмар публицистикалык стилдин негизин түзөт” [1], – деген пикирин айтса, илимпоз А. Сапарбаев өзүнүн эмгегинде: “Публицистикада сөздөрдүн стилистикалык чабыты, алкагы (диапазону) өтө кеңири. Мисалы, публицистикалык стилде төмөнкүдөй сөздөр жана сөз айкаштары активдүү колдонулат: *прогрессивдүү, автономия, экспансия, оппозиция, бир туугандык, достук, гумандуулук, тилектештик, демократия, визит, дыйкан, эмгекчи, жумушчу, каармандык, жарыялоо, билдирүү, катышуу, бойкот жасоо, аппарат, кайтуу (отбыть), эл аралык, коалиция* ж. б. [2, 97-б.]”, – деп, белгилеп өткөн. Чындыгында, окумуштуулар айтып өткөндөй, массалык маалыматтарда берилген материалдардын басымдуу бөлүгүндө коомдук-саясий лексиканын, анын ичинде саясий терминдердин бирдиктери камтылат.

Аббревиатура (итал. *abbreviatura* – лат. *abbreviо* – кыскартам) – баштапкы сөз айкашынын кыскартылган сөздөрүнөн турган же баштапкы татаал сөздүн кыскартылган компоненттеринен куралган зат атооч. Бул тилдик кубулуш XX кылымда европа тил илиминде түптөлүп, орус аңызында 1917-жылкы Октябрь революциясынан кийин өрүш алган. Орус тилинде аббревиатуранын төмөнкү типтери бар: 1) «инициалдык»; 2) муундук; аралаш.

1-тип төмөнкү түрчөлөрдөн турат:

1) тамгалык: *СССР (эс-эс-эс-эр); КПСС (капэ-эс-эс);*

2) тыбыштык: *вуз* – высшее учебное заведение;

3) тамгалык-тыбыштык: *ЦДСА (цэ-дэ-са)* – Центральный дом Советской армии.

2-тип сөздөрдүн башкы бөлүктөрүнөн, башкача айтканда, башкы муундарынан куралат: *совхоз – советское хозяйство, партком – партийный комитет* ж. б.

3-тип аралаш, башкача айтканда, сөздөрдүн башкы тамгаларынан, тыбыштарынан турат: *гороно – городской отдел народного образования, районо – районный отдел народного образования* ж. б.

4-тип сөздүн башкы муунунан жана толук сөздөн турат: *запчасти – запасные части.*

5-тип башкы сөздүн биринчи бөлүгү менен кийинки компоненттин айкашынан турат: *завкафедрой, завотделом* ж. б.

6-тип биринчи сөздүн башкы бөлүгү менен экинчи сөздүн башкы же акыркы (же акыркы гана) бөлүгүнүн айкашынан куралат: *мопед – мотоцикл – велосипед* [3, 9-б.].

Орус тил илиминде К.А. Левковская, Д.И. Алексеев, Р.И. Могилевский ж. б. тилчилердин бул маселе арналган эмгектери белгилүү. А.Ю. Куткина «Аббревиация в русской и немецкой политической терминологии как проблема перевода» аттуу эмгегинде саясат майданындагы аббревиатурага төмөнкүдөй аныктама берет: «*Политическая аббревиатура – это лексическая единица вторичной номинации, которая состоит из отдельных (сокращённых) элементов исходного слова или словосочетания и обладает такими характеристиками, как краткость, нейтральность и однозначность, при употреблении в политических текстах, а также является неотъемлемой частью политического дискурса*» [4].

Изилдөөнүн методологиясы жана методдору. Эгемендүүлүк жылдары жаңы мамлекеттик саясий системанын түзүлүшүн, эл аралык байланыштардын калыптануусун, жаңы көрүнүштөрдү, кубулуштарды чагылдырган саясий терминдердин ичинен кыскартылган терминдердин өз орду бар. Кыскартылган саясий терминдердин арасынан **баш тамгаларынын** кыскартылышынан түзүлгөн саясий терминдер басымдуулук кылат. Алар көбүнчө мамлекеттик бийлик бутактарынын, ведомстволордун, улуттук жана эл аралык уюмдардын аталыштарын билдирген саясий терминдер болуп саналат. Мындай саясий терминдер бүгүнкү күндө массалык маалымат каражаттарына жыш кезигип, басма сөз беттеринен кеңири жолугат.

Алсак, 1. “*Өткөн жылдын соңунда КРдин ИИМдин (Кыргыз Республикасынын Ички*

иштер министрлиги) 10-башкы башкармалыгы, Жалал-Абад ОИИБнын (Областтык ички иштер министрлиги) 10-бөлүмү жана улуттук коопсуздук мамлекеттик кызматы менен биргеликте, диний экстремизмди алдын алуу жана терроризмге каршы күрөшүү максатында, тинтүү жүргүзүү үчүн соттун уруксаты менен токтомдун негизинде ыкчам тинтүү иштерин жүргүзүшү» [5].

2. УКМК (Улуттук коопсуздук мамлекеттик кызматы) алдындагы АКС (акча кредит саясаты) башчысы Бөкөнбай Казаков Баатыралиевдин лицензия берүү, министрликтеги “ар түрдүү” документ иштерине кызыгып, артын казып көрсө, кайырмакка илет беле? [5, 9-б.].

3. Андан соң КСДПнын (Кыргызстан социал-демократтар партиясы) өзү айткандай, “торпедосу” Ирина Карамушкина каралмакчы болду [6].

4. Эки министр эшикке “узатылганы” Өкмөт менен ЖКда (Жогорку Кеңеште) тынчтык жок [6].

5. Белгилей кетсек, 2–9-февралга чейин ЖЭБдеги штаттык эмес кырдаалдын кесепеттерин жоюуга ӨКМден жалпы күнүнө 124 куткаруучу, 24 техника тартылган (“Супер кж” сайты).

6. Ал ортодо УКМК “Баткен-Комфорт” базарында өзгөчө ири өлчөмдө мыйзамсыз акча чогултуу, курулуш нормаларын бузуу жана салык төлөөдөн качуу фактыларын аныктады [7].

7. Буга чейин БШК Өмүрбек Бакировду депутаттык мандатынан ажыраткан. Ал эми 18-августта Жогорку сот Бакиров шайланган Көк-Жар аймагы боюнча шайлоонун жыйынтыгын жокко чыгарган чечимди күчүндө калтырган. 29-августта аны Ош ИИБне суракка алып кетишкен. (URL: https://24.kg/kyrgyzcha/273764_omurbek_bakirov_dobush_satyip_aluuga_auyiptalyip_jatat/).

1. Тамгалык – мындай кыскартуулар, жогоруда көрсөтүлгөндөй, баштапкы сөз айкашынын биринчи тамгаларынын аталышынан куралат: БУУ – Бириккен Улуттар Уюму (туурасы: Бириккен Мамлекеттер Уюму; бул эл аралык жаралган маалда кыргыз тилинде улут лексемасынын «мамлекет» мааниси жок эле), КМШ – Көз карандысыз мамлекеттер

шериктештиги, ШКУ – Шанхай кызматташтык уюму (англ. Shanghai Cooperation Organisation), ЖК – Жогорку Кеңеш, ЕККУ – Европадагы коопсуздук жана кызматташтык уюму, КДК – Кыргызстан демократиялык партиясы, ВТО (Всемирная торговая организация) – WTO (die Welthandelsorganisation) ж. б.

1. УКМКнын (Улуттук коопсуздук комитети) төрагасы Камчыбек Ташиев Жогорку Кеңеште анын камалбай турганын айтып, иши сотко өткөндөн кийин актыгын сотто далилдеши керек экенин билдирген [8, 5-б.].

2. Эгер өзүңүздү жол кыймылын бузган жокмун деп эсептесеңиз, анда ЖККК (Жол кайгуул күзөттүк кызматы) кызматкеринен жол эрежесин бузгандыгыңыз боюнча далил (радарга түшкөн ылдамды, видеодалилдерди, же алар болбогон учурда күбөлөрдүн көрсөтмөлөрүн) талап кылыңыз [8, 4-б.].

3. Сиз “Түндүк электр” ААКсына (Ачык акционердик коомуна) тез арада пломба бастыруу үчүн арыз менен кайрылышыңыз керек [9, 3-б.].

4. КРдин (Кыргыз Республикасынын) Эмгек кодексинин 64-беренесине (эмгек келишимин түзүүдө көрсөтүлүүчү документтер) ылайык, эмгек келишимин түзүүдө ишке кирип жатканда жумуш берүүчүгө паспорт же ким экенин ырастаган документтерин көрсөтүшү керек [9, 3-б.].

5. Ал КМШнын (Көз карандысыз мамлекеттердин шериктештиги) кылмыш дүйнөсүндөгү таасирдүү адам болгон [9, 4-б.].

2. Тыбыштык – баштапкы сөз айкашынын биринчи сөздөрүнүн тыбыштарынын куралат жана кадыресе сөз катары окулат: ДАП – Диалог Евразия платформасы, КЭР – Кытай Элдик Республикасы, КЭДР – Корея Элдик Демократиялык Республикасы, ТААС – Советтер Союзунун телеграф агентствосу, АЛБА (Болливариянская альтернатива для Америки) – ALBA (Bolivarische Alternative für Amerika); аралаш: ЮНЕСКО – UNESCO (англ. UNESCO; United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – БУУнун Билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча уюму) ж. б.

3. Сөздөрдүн башкы муундарынан куралат. Мындай татаал терминдердин биринчи мууну кыскартылып, кийинки бөлүгү толук

жазылат. *Мамкатчы – мамлекеттик катчы, Облюстиция – областтык юстиция, Соцфонд – Социалдык фонд, Мамдума – Мамлекеттик дума, Раймамадминистрация – райондук мамлекеттик администрация, Мамагенттик – мамлекеттик агенттик, облгубернатор – областтык губернатор, башпрокурор – башкы прокурор, маммүлк – мамлекеттик мүлк, мамкомиссия – мамлекеттик комиссия, Боршайком – Борбордук шайлоо комиссиясы, райатком – райондук аткаруу комитети ж. б.*

Алсак, “*Расмий сапардын алкагында Минкаб төрагасы соода-экономикалык кызматташуу боюнча кыргыз-түрк өкмөттөр аралык комиссиясынын II-жыйынына жана кыргыз-түрк бизнес-форумуна катышат*” (“Эркин-Тоо кж.”).

Айрым учурда бир эле мезгилдеги кыргыз тилдүү басма сөз беттеринде орус тилиндеги аббревиатуранын колдонулгандыгын да кездештирүүгө болот. Мисалы: 1. *Айтор, абдан жаман иш болуп, президентке, анын СДПКсына (Социал-демократ партия Кыргызстана) катуу сокку урулду* [5, 3-б.].

2. *Кыргызстандын дээрлик бардык инфраструктурасы, турак-жайлары СССР (Союз Советских Социалистических Республик) маалында курулган* [10, 16-б.].

3. *Россия Федерациясы менен сүйлөшүү жүргүзүп, ФМС (Федеральная миграционная служба) менен кара тизмеден чыгарууга биздин мамлекетке гана мүмкүнчүлүк түзүлдү* [6, 10-б.].

4. *Ошого жетиши үчүн азыр тымызын аракеттер көрүлүп, алардын артында БУУ, ПРООН (Программа развития Организации Объединённых Наций), АКШ элчилиги сыяктуу масондук уюмдар туруп жатат* [10].

5. *Андан сырткары, ГЭС (Гидроэлектростанция) курулушу, энергетикадагы уурулук боюнча да айткан. Биз Жолдошева менен байланышып, бир жыл ичинде ал айткандарда өзгөрүү болдубу деп сурадык* (URL: <https://www.bbc.com/kyrgyz/articles>).

Кыргыз тилиндеги 1980-жылдан кийинки неологизмдерди изилдеген окумуштуу А.А. Анапияеванын төмөнкү оюна кошулбай коюуга болбойт: «*Айрым учурларда аббревиатуранын мааниси жалпы карапайым окурмандар үчүн табышмактуу. Башкача айтканда,*

аббревиатура күңүрт жана түшүнүксүз болсо, анда ал толук эмес кыскартылган аталыштын пикир алышуусунун номинативдүү элементи боло албайт. Көпчүлүк басма сөз беттеринде чаржайыт колдонулган сөздөр жалпы коомчулукту тейлей албайт го деген ойдобуз: ГУУАМ, ДА, ЕВРАЗЭС, ХИПИК, БМЭИУ, МПТК, ИСКАКБ, «АК ЖОЛ» СКААК» [2, 69-б.].

Корутунду. Демек, аталган мисалдарда көрсөтүлгөндөй, саясий терминдердин кыскартылган түрү массалык маалымат каражаттарында жана соцтүйүндөрдө колдонулгандыгы көп учурайт. Мындай кыскартылган саясий терминдер саясий коммуникацияда термин системасынын зарыл компонент катары кызмат кылат, кепти үнөмдөйт, текстти компресстейт. Мисалдардан даана байкалгандай, алар атайын белгилүү контекстте аныкталат жана публикалык, интернационалдык, идеологиялык белгилери аркылуу өзгөчөлөнөт.

Поступила: 02.02.24; рецензирована: 16.02.24;
принята: 19.02.24.

Адабияттар

1. *Абдувалиева Г.А.* Азыркы кыргыз тилинин саясий лексикасынын калыптануусу жана өнүгүүсү (түрк тили менен салыштырма планда) / филол. илимд. канд. ... автореф. / Г.А. Абдувалиева. Бишкек, 2015. 70 б.
2. *Анапияева А.А.* Кыргыз тилиндеги 1980-жылдан кийинки неологизмдер (басма сөз материалдары боюнча) / А.А. Анапияева. Каракол, 2013.
3. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. В.Н. Ярцева. 2-е изд. М.: Большая Российская Энциклопедия, 1998. 585 с.
4. *Куткина А.Ю.* Аббревиация в русской и немецкой политической терминологии как проблема перевода: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / А.Ю. Куткина. М., 2011. 20 с.
5. *Азия news.* 2016. № 1. 19-б.
6. *Де-Факто.* 2014. № 50. 2-б.
7. *Азия Ньюс.* 2023. 11-декабрь. 5-б.
8. *Супер инфо.* 2024. № 1114.
9. *Супер инфо.* 2015. № 657.
10. *Жаңы Агым.* 2014. 31-август. 6–10-б.